

ДИТИННИЙ ВІК Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

(КРИТИЧНО-БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС).

Написав

О. Я. КОНІСЬКИЙ.

Вступне слово.

От вже тридцять другий рік іде з того часу, як помер Тарас Григорович Шевченко, а у нас і досі нема не тільки доброї і певної, а навіть більш-менш докладної, життєписи його; того поети нашого, що, як справедливо промовив російський критик Аполон Григорєв,*) „став „останнім кобзарем і першим великим поетом нового великого письменства Славянського світа“. Варто уваги ще й те, що за межами Росії більш зроблено за для правдивої і безсторонної оцінки творів і життя Шевченка. Воно правда й те, що списати певну, докладну життєпис Шевченка і безсторонню оцінку его творів, — значить списати історію просвіти, культури і життя соціального Росії взагалі, а найпаче України і стосунків до неї російського уряду і освіченої громади, починаючи з прр. шестисятих XVIII. віку. Шевченко промовив велику правду, написавши в своїй автобіографії, що „історія його життя є частиною історії его рідної України“. Дійсне: наймення і життя Шевченка так міцно сповні з життям і долею українського-руського народу, що роз'єднати їх жадним чином не можна. Шевченка, каже М. І. Костомаров, немов би сам народ вибрав з поміж себе і послав його співати замість себе, та в піснях тих повідати людям — народне горе, сум, скорботи і бідованне. Пісьмї Шевченка то пісьмї-слезі зрабованої і зневоленої душі цілого народу.

В цілому світі не можна вказати другого великого поети, щоб був таким як Шевченко близьким до народа, таким зрозумілим народови. Хоча в Шевченкових творах вельми багацько таких, де він геть-геть висше витає над народним свѣтоглядом в сфері гуманности і загально-людських ідеалів; але й там, як і скрізь він нігде не відчахасть ся від народа,

*) Время, Апрѣль 1861 стор. 636 — 637.

не відриваєть ся від народности: він скрізь, завжди та ще й преглибоко вістаєть ся суще народним, національним. Се через те, що він і его муза рідили ся і зросли на ґрунті народної української історії: він згуртовав в собі усі національні і добрі і лихі сторони; усі радощі і скорботи колективної душі народної. Тим то його наймення і твори придбали собі такої ваги і популярности, яких не досягав під сілською стріхою жаден з великих поетів.

Видима річ, що не легке діло списати жите такого видатного чоловіка, яким був Шевченко, а тим паче трудно зробити певну оцінку його творів — поруч з історією і оцінкою культури російської. За для такої праці в Росії що не прийшов час, тай де інде нині діло се ще не можливе, через те, що ще є прогалини, незаповнені житєписним матеріялом. Одначе-ж можна і треба критично розглянути той матеріял, який є, звести його до купи і списати хоч нарис докладної біографії Шевченка. От до сієї праці я і взяв ся: але я не певен, що зроблю її цілком дотепно, без догани. Я робитиму, як зумію, уважаючи, що я тільки стежку протоптую до списання Шевченкової житєписи. Прийде колись хтось більш за мене вдатен і зробить ліпше, а я буду щасливий вже з сьвідомости, що й моєї праці є зерно. Тим часом може будуть оголошені урядові документи з процесу Шевченка: як от донос на його, слідство над ним у Києві, в Петербурзі і т. ін.

Перші звістки про жите Шевченка були надруковані в журналі „Народное Чтеніє“ (1860 р. кн. за лютий) в автобіографичному листі поети до редактора того журналу, нашого-ж таки земляка-полтавця, до Олександра Оболонського. Лист той писаний 18 лютого, а зарік і автор його представив ся.

По смерті Шевченка матеріял про його жите почали збирати його приятелі і знаємі. Перш за всіх надруковали д. д. Жемчужников, Лазаревський, Чалий, Костомаров і інші в „Основі“ 1861 і 1862 р. хто споминки, хто листи і т. інч. В „Основі“ ж надруковано „Дневникъ“ Шевченка, писаний поетом за недовгий час і майже на останку вже свого віку. „Дневникъ“ вельми коштовний матеріял житєписний: на жаль його друковано з значними прогалинами. Нині „Дневникъ“ в дорогочінній колекції д. Василя Тарновського. З того часу, як спинило ся видаванне „Основи“, спинило ся було і друкованне в Росії матеріялів про жите Шевченка; аж доки в Москві р. 1874 редакція народного журналу „Грамотей“ не надрукувала праці В. П. Маслова: „Тарасъ Григорьевичъ Шевченко“. Отся невеличка книжечка — на 56 стор. має значну заслугу: вона стала Україні в великій пригоді, бо вона зворушила чимало

сонних людей; вона, так сказати оживила і викликала на світ Божий нові споминки про Шевченка, нові матеріяли життєписні.

Переогодом — р. 1876 видано в Іразі Шевченкові твори в двох томах. При них подано споминки про Шевченка М. І. Костомарова, І. С. Тургенєва, Я. П. Полонського і Михайла Микешина. Життєписі поети не подано і на жаль твори Шевченка не гаразд були перевірені: до другого тому були навіть заведені, яко Шевченкові вірши, давним давно вже надруковані: Афанасєва Чужбинського*) „Гарно твоя кобза грає“ (Молодик р. 1843) і Петренка**) „В альбом“ („Южный Русский Сборникъ Амвросія Метлинського“, Харьків, 1848). Знов пісьля закону 18. Мая 1876 р. мляво йшло оголошування біографічних матеріялів. Нарешті р. 1882 д. М. К. Чалий видав у Кніві книжку „Жизнь и произведенія Тараса Шевченка“, справедливо додавши, що вона „сводъ матеріяловъ“. З того часу на листках „Кіевск. Старины“ і по інших виданнях оголошено чимало зовсім нового матеріялу про життя Тараса Григоровича; де-що було і в галицьких виданнях („Зоря“, „Діло“, „Правда“). Найбільше-ж прийшло його до рук д. Чалого; а він, — пошли йому Боже віку довгого та здоровля доброго! — дав мині переглянути те, що стоуєть ся до дитинного і парубочого віку Шевченка. Опріч того й самому мині поталанило розжити ся на деякий матеріял, досі невідомий і неминуче потрібний за для певної життєписі Батька нашого слова, або як 30 років назад мовляв Григорєв „зорі того письменства, що тоді тільки що починало ся“.

Отже перш, заким почну оглядувати та гуртовати оголошений і зібраний матеріял про життя Шевченка, мушу сказати кілька коротесеньких слів про наше письменство до Шевченка.

Відома річ, що українсько-руське народне слово — творами самого народу: його думами та піснями — славне на цілий світ. Богатство змісту, міц і висипна духу і ідейности; шприна світогляду, свіжість малюнків і яркість кольорів, — от головні частки поетичної творчости народної в думах та піснях українських.

Не згірше стояла з давної давнини, відповідно своєму часу, і писана словесність, коли брати за свідка літературний пам'ятник з XII. віку, відоме „Слово о полку Ігореві“.

Маючи такі добрі зав'язі, українсько-руське слово повинно-б, йдучи шляхом природного розвитку, без перешкод, іти шпаркою ходою поступною і, певна річ, досягло-б зросту не менш того, якого досягли літе-

*) Шевченкові, стор. 102, підписано Чужбинский, дата р. 1841.

**) Дивлю ся на небо... стор. 32.

ратури інших народів. Але-ж, починаючи з віку XIII. історичне жите України-Руси почало складати ся і зложило ся так не гаразд, що не сприяло воно розвиткови і зростови народно національного письменства. Навпаки письменство наше зустріли, тай досі ще зустрічають, такі ворожі обставини і умови околинні, що своєю силою та вагою спиняли і нині ще приголомшують наше слово; не давали і не дають йому йти свобідно до відповідного культурного зросту. Лишень в другій половині XIX. віку, певнійше вже під сам кінець його, в одному кутку українсько-руської землі почало трохи прояснювати ся, заняло ся наче на день і повіяло чимсь ніби похожим на те свіже і тепле повітря, що не спиняє волі людського духу і добродійно може впливати на потужний, культурно-поступовий розріст народно-національного слова.

Лиходійні історичні вчинки і ворожі відносини до України-Руси елементів, неприхильних до її життя самостійного і народно-вільного, примушували її усі свої ліпші сили споживати на боротьбу матеріальною силою своєї волі, віри, свого народно-національного існування. Тим то мало хто з Українців захожував ся і пикловав ся обороняти край зброєю духовою; силою освіти, культури і цивілізації. Були люде, що добре тямилн велику міц сії зброї, як напр. Константин Острожський з початку XVI. в., митрополіта Петро Могила через 50 рр., Гетьман Іван Виговський і інші, але-ж заходів своїх не можна їм було простати широко в масу, бо в краю раз-у-раз бракувало потрібного спокійного життя і згоди з сусідними державами. Скоро на Україні займав ся промінь національно-просвітний, або взагалі культурний — ворожа сила або гасила его, або пильновала спожити його собі на користь. Така тенденція переходить червоною ниткою через усю історію сусідних відносин до України і до її національно-народного розвитку поступового.

З часом, коли внутрішні чвари, усобиці і війни з сусідами втихомирили ся хоч трохи, край зазнає великого економічного лихоліття, як напр. в кінці XVII. і з початку XVIII. в. страшний голод і еміграцію *) з однієї половини України на другу; або хоч би й „прорубування“ українськими силами „вікна в Європу“. Петербург, Ладожский канал і т. і. — то пам'ятники руйни справленої по Україні з початком XVIII. віку. Край тоді страшенно зубожів. Де в народі убожество, злидні там освіта і письменство ніколи не спроможуть ся на добрий розвиток. І школа стояла тоді так, що не могла сприяти розвоєви письменства: своєю схоластикою і не відповідним часу і потребам края прямовайнєм, школа,

*) Костомаровъ. Ист. Мон. т. XVI. стр. 161 і далі

маючи за керманича духовенство, не спроможна була високо підіймати освіту і письменство.

Небавом по лівобережній Україні розпочалися перемиріння в політичному і соціально-економічному устрою, добутком котрого стала одірваність інтелігенції од народу і темнота маси. На правому боці Дніпра одірваність шляхти од народу і розєднання їх інтересів сталося геть ранійше ніж на лівому боці. Правобережна шляхта, приваблена інтересами шляхти польської, покинула батьківську віру, звичаї і мову; окатоличила ся, ополячила ся, відчахнула ся від свого народу і опинила ся на становищі ворожому просвітним і культурним інтересам народної маси свого краю. Теж саме постигло і лівобережну Україну в другій половині XVIII. Але зерна сего лиха сіяно ще з початку того віку. Тут склали ся такі обставини ще з початку XVIII. в., що в Гетьманщині чуло ся пародне незадоволення, повстало тасовання станів людности і місць житя. Козаки, пригнічені службою то в чужині то для чужини, з доброї волі переходили на посполітих, а поспільство рвало ся до козаків в підсусідки. Інчі з посполітих з власними ґрунтами і землями підпали під панів, котрих цар наділяв універсалами на маєтности. Сьмільвійші з таких тікали з Гетьманщини або на правобережє, або на московські землі. На правобережє вабили обіцянки польських панів надати зайдам великих вильгот. Зайди, що осіли ся на суміжних землях московських панів, небавом зазнали зовсім іншої долі, ніж яку обіцяли їм пани і мусили тікати; „але пани тієї країни Полянські, Тургенєви, Стремяхови, Дурови і інчі, каже Костомаров, так потурали своїм норовам, що наймення їх лишили ся до нашого часу в народних переказах, яко імена розбишаків. Вони зібравши власних крєпаків, погнали ся за українцями, руйновали села, нападали на людей серед шляху, ловили, били, мордовали і вбивали на смерть, не даючи пощади ні жінцтву, ні дітям.*)

Чимало українців з тих, що попереходили на Слободщину, співзнавши лад урядовання московських воєвод, теж мусіли втікати.**)

Одно слово: народ тиняв ся не знаходячи захистку.

Ліпші освічені люди, що постачала Могиланська академия, чи так, чи інак були здебільша примушені працювати не в рідному краю і не єму на користь. Руїна така ішла повагом, аж доки, справивши Румяновщину і зруйнування Січч, не пришла до крєпачства; доки вчорашню старшину не одягла Москва в мундір „благороднаго російського дворянства“. Разом з тим „дворянство“ почало цурати ся національних зви-

*) ibidem.

**) ibidem.

чаїв; покинуло рідну мову, почало денационалізувати ся. Зрабовавши рідний народ і сама повернувшись в неволю чужого ладу і уряду, ліво-бережна шляхта геть чисто занедбала національно-просвітні інтереси свого народу. Правда, кілька разів трапляло ся їй обзиратися про потребу організації на Україні середніх і вищих шкіл,^{*)} але-ж про ті школи дбала вона в інтересах власних, а не народно-масових. Середні і висші школи, які почали заводити по Україні з початку ХІХ., для маси були зачинені, уже через те лишень саме, що науку в них проважено не національно-народною, а чужою, незрозумілою народові, мовою. Нові школи і про шляхту зробили ся жерелом аспіляції, ще гіршого роз'єднання шляхти з народом. Духовенство, стративши характер виборний, зробило ся спершу кастовим, а перегибом і чисто-урядницьким. Де-хто з духовенства опинив ся в просвітних і соціально-економічних відносинах до народу на становищі такому-ж самому як і дворянство.

Таким чином українська інтелігенція, покинувши рідну мову, тим самим стала недбалою і ворожою до розвитку освіти народу і національного письменства. Найголовніший цемент, що перш за все єднає і міцнійше над усе сполучає народ з інтелігенцією, рідна народна мова була знехтована. На обох половинах України стало дві мови: панська — на правому боці польська, на лівому московська — і мужича, народно-національна. Той орган, та зброя, що скрізь по сьвітах і більш за все сприяє переливати сьвіт і культуру зверху вниз — зробив ся тепер чимсь таким, що раз-у-раз нагадувало народові в розмові з паном про крєпацтво і помимо волі народної роз'ятрювало болячку вороговання двох станів людности. Крєпацтво наложило на український народ неволю особисту і в істоті не таку тяжку, як крєпацтво духове, кайдани темноти народної: їх сковала українська інтелігенція тим найголовнійше, що відцурала ся народної мови і засипала ту кєрницю, з якої всюди і скрізь плине освіта і культура з гори в долину.

Таким чином в останній четвертині ХVІІІ. в. українську народну масу обгорнула з усіх кінців густа хмара темноти і неволі життя і духу. Зрабований і зневодений, народ мовчки перебував в злиднях; мовчки в непросвітній темноті, позбавлений усіх прав горожанських робив не на себе, працював на своїх гнобителів. Усі інтереси маси стали супротивляючимися інтересам володарів „кріпостних“ душ. А ліпші українські інтелігентні сили працювали теж не на рідний край. Україна своїми силами збога-

*) Див. Накази в Комісію Катерини ІІ.

чувала і оздобляла польське, а ще більше московське письменство. В сему разі досить згадати Гнідича, Бантиш-Каменського, Гоголя*) і інч.

Натуральна річ, що такі лиходійні обставини не могли сприяти розвитку українсько-руського письменства. Кому его треба було? Інтелігенцію годувало письменство польське як московське. Духовенству навіть забороняли в духовних школах учити рідну мову. Митрополіта Самійло Мисловський велів руську мову учити „по граматикѣ Господина Ломоносова“. Нарешті народна маса була голодна і темна: книжка хоч би й була так не про неї!

Письменство в загалі є така чутка квітка, що про свій зріст і розцвіт вимагає, яко мога, більше волі життя, волі духу і світлу та ще світлу; а у нас на Україні-Руси, починаючи з XVIII. віку, всего отсего браковало. Україна походила на темний льох, куди ледві в маленьку щилинку пробивається ся інколи світ і соняшний промінь.

Отже в сему лиху українське слово по неволі мусіло заніжити, але воно не вмерло, а тільки чевріло і ждало свого месії, — не ченця-схоластика, не пана-крепака, а рідного сина народу. Предтечею сего месії явив ся дяконенко Іван Котляревський в Полтаві. На голос його обізвався Боровиковський Левко, Гулак-Артемовський Петро, Квітка Григорій, Бодянский Осип і інші. Твори їх писані національно народною мовою. Україна, найпаче на лівому боці Дніпра, повитала прихильно, хоча й не так широко, як би треба; та і взагалі твори українсько-руських письменників до Шевченка не вельми розворушили Україну, повиту темнотою і здеморалізовану крпацтвом. Письменники того часу не підняли українського письменства на ту висинау, з якої б воно потужною, свіжою цівкою животворною, будило-б людей, плодило людську думку, заводячи її до життя практичного. Причиною тому було — перше те, що велика більшість української інтелігенції покоштовала вже асиміляції, а маса була темна і убога, до неї книжка майже не доходила; коли на яку сотню людей і трапляла ся одна письменна людина, так книжка була вельми дорогою, щоб її спроможно було купити. Другою причиною тому, що твори українських письменників до Шевченка не мали великого впливу серед інтелігенції більш освіченої, було те, що творам тим, при всіх їх достоїнствах, браковало дечого: були вони мало ідейні, як з погляду національного, так і з погляду загально поступового. Письменники наші майже зовсім не займали головніших нужд і пекучих потреб освітніх

*) Вєлєкоруский критик Григорьев („Время“ 1861, Апрель) справедливо сказав, що „Гоголь поставилъ себя въ ложное положеніе — быть по зтому совершенно чуждаго ему великорусскаго быта“. За нашого часу ми з невеликою одміню повинні теж саме промовити про дд. В. Короленка, Потапенка і інших українців.

і соціяльно-економічних, найпаче найгіршого лиха України — народної неволі. Один тільки Гулак-Артемовський вдарив був і вдарив гучно по головнійшій і найбільш наболілій струні народного бідовання, та не надовго залунав його голос. Хоч він про цензуру і вкрив зрабованого і зневоленого чоловіка-мужика шкурою „Рябка“, одначе винародовлений пан-крепак вгадав, який то „Рябко“, і автор „Пана та Собаки“ мусів замовкнути.

Вже-ж ніхто з людей тямущих та безсторонних не відважить ся докоряти українських письменників до Шевченківського часу за те, що вони не попередили свого часу і лишили ся дітьми його. Тоді ще й по краях геть більш за Україну цивілізованих і освічених мужик не виступав, коли не героєм, так хоча добродійним діячем в творах поетичних: поети не показували в своїх творах тяжкого бідовання мужика; в сему разі наш Гулак-Артемовський усіх попередив. В Європі того часу лунали голоси геніїв слова, напр. у великоросів — Пушкин; у Поляків — Мицкевич, у Англичан — Байрон; а де в творах їх знайдемо мужика, яко героя? Великий майстер-художник російського слова, Пушкин, нігде ні разу не обізвав ся навіть про знесення крпацтва! А тим часом в Росії вже був тоді чималенький гурт людей, що добре добачав, яке велике лихо народне коїть крпацтво! Перед очима Пушкина вже був і Радищев і 14 грудня!

Коли-ж в другій четвертині XIX. віку, властиво під кінець 30 рр., у Німців виразно озвав ся мужичий голос в творах Авербаха, так тоді-ж саме і на Україні залунало ясне, виразне національно-народне ідейне слово за мужика, за цілий народ. Голос за український народ, за українських мужичок і мужиків обізвав ся з уст поета мужика-крепака: і голос той був потужний, з великим впливом. Поет-крепак вийшов з убогої сільської хати; він на всему собі зазнав силу і вагу окремої неволі крпацтва; він перепяв в себе увесь біль зневоленої народної душі, усю істоту народного світогляду і в своїх творах поетичних чарівною мовою народною і її чудово-прегарними формами висловив те, що боліло на самому дні народної і національної душі. Хоча і як превисоко в своїх творах наш поет-крепак ширяє в сферу загально-людських ідеалів гуманних; хоч як високо ті ідеали понад народним світоглядом української маси, а про те поет наш і в тій високій сфері лишив ся поетом чисто і глибоко народно-національним і дійсне, як промовив російський критик Григор'єв, став „останнім кобзарем і першим великим поетом нового великого письменства в Славянщині“. Тому то наймення Шевченка стало безпунтим і набрало ся, кажу вдруге, як і твори його, такої популярности, якої не придбав собі під сільською стріхою ні один з поетів.

Треба ж сказати, що вплив і популярність творів Шевченка далеко ще не досягли свого зеніту, єдине через те, що спинають їх, як ворожі обставини, так і право власності на видання творів поети. Слава і вплив творів Шевченка ще геть в будущині; вони зростають вкупі зростом українсько-руського народно-національного розвитку на ґрунті історії, на ґрунті котрої, на ґрунті народно-національної душі, зріє і сам Шевченко.

I.

. як побачу
Малого хлопчика в селі
Мов одірвалось од гіллі.
Одно однісеньке під тином,
Сидить собі в старій рядниці,
Мині здаєть ся, що се я,
Що се ж та молодість моя!
Кобзарь І. 233*).

Тарас Григорович Шевченко-Грушівський родив ся в Звенигородському повіті Київщини, чи, уживаючи урядової термінології, Київської губернії. Глянувши на карту Київщини бачим, що Звенигородський повіт головою межує з повітом Каневським, (де покоять ся кістки Шевченка); в ногах Звенигородського повіту лежить Херсонщина; на захід сонця він межує з повітами Таращанським та Уманським, на схід з повітами Черкаським і Чигиринським. Обширом Звенигородський повіт займає ледви 63 квадр. миль, а людности на сему обширі близько 200 тисячів. Панує людність українсько-руська, бо її 90%, а самих крестян („мужиків“) 85%. Таких панів, щоб признавали ся до національности народної маси — нема. Пани переважно Поляки, або „обрусителі з москалів та з німців; де-не-де зустрінеш пана „обще-руса“. Звенигородський повіт — країна чисто хліборобська. Колись пишали ся тут чумачество, садівництво і пчільництво; але чумачество не встояло проти конкуренції пари і, натурально, мусіло зникнути. Через значне малоземелє, через великі земельні податки і високу аренду за землі та через народню темноту зникає і садівництво і пчільництво.

З усіх повітів Київщини — повіт Звенигородський видаєть ся природною красою. Вітки карпатських гір перерізають єго і вдовж і впоперек; найвисший шпиль горбів сягає до 700 ступнів. Тим то більша частина повіту, найпаче південно-східний куток, горбовата, хвиляста. З півночи на південь плине до повіту річка Гнилий Тикач, приймаючи

*) Цитати з Кобзаря беру з видання р. 1876. Прага. Римські цифри визначають том.

в себе чимало невеличких допливів Шполу, Попівку, Посоховату, Ольшанку і ін. Говорячи в загалі — обшир Звенигородського повіту, не маючи характеру країни лісової, не набрався і характеру країни чисто степової. Тут зустрінеш, правда, степову рівнину, заслану зеленою аксамитовим килимом, але вона не вельми велика і — глянь! убиваєть ся вона в темний ліс! Ліси теж не великі. Років з півсотні назад в околиці містечка Ольшаної були великі ліси, та їх сплюндрували пани. Далі зустрінете прегарну долину між горами, а там знов глибокий байрак, підперезаний гаєм. Така різноманітність падає обширу характеру країни середньої між степовою і лісовою. Не почувте тут того сильного стогіну, який реве під бурю в гаю; нема тут і того неблаганного пригломшування пустині, яким дише степ в літку підчас спеки, тут усе: і густа блакить неба, і зелений, або жовто-золотий килим землі, і гомін гаїв, і журливий вид могил і тиха течія річок, і шкляний поверх ставів мають вдачу м'яжку, привітну, що не озвбрює, а лащить серце ласкою ніжної нени; гріє его теплом кохання, наливає в душу того ліризму, що вабить до спокою, до волі та до згоди і братолубія між людьми. Найліпшою красою природи видаєть ся північно-східний куток Звенигородського повіту. Тут на всьому містечку Ольшаної пороскидовали ся густі та людні села, що тонуть в сутій зелені гайків та садів. Може бути, що краса природня сприяла, що в сему кутку, як і в сусільному з ним Каневському повіту, між людьми, найпаче між духовенством живе прихильність до малярства. Правда, за нашого часу воно під'унало, але в першій половині XIX. віку навкруги Ольшаної, ледви чи було хоч одно село, що б не було в єму свого маляра. З сего кутка вийшов не один такий маляр — художник — яким був на пр. Іван Максимович Сошенко. Не мало людей відомих і в нашому письменстві вийшли теж з сего кутка, на пр. Петро Гулак-Артемовський, Іван Левицький, брати Лебединцеві і між ними основатель Київської Старини і інч.

Так от в сему хвилястому та зеленому кутку Звенигородського повіту єсть двоє сіл, таких, що їх по віки-вічні не забуде українсько-руський нарід і єго історія, а тим паче історія письменства українсько-руського. Вони до віку стоятимуть перед очима історії нашого народно-національного відродження. А доки житиме на землі українсько-руський нарід, доки чутиметь ся єго мова, доки дунатиме єго пісенья, доти не підуть в непамять наймення тих двох сіл. В одному з них родив ся, в другому прожив свій вік дитинний світоч нашого слова, геній українсько-руського народу, той мужик крепак, Тарас Шевченко, що „на сторожі“ біля нашої національності; на сторожі

біля тих

Людей закованих моїх

Убогих, нищих,

Малих отих рабів пімних“ (І. 349)

поставив слово: „не ветхое, не древле слово розтліннеє“, а те нове слово, що „неначе срібло куте, бите

І семикрати перелите

Огнем в горнилі“ (І. 350).

Те нове, кяжу вдруге, слово, що

„Неначе наш Дніпро широкий

Лилось, текло

І в серце падало глибоко

І ніби тим огнем пекло“ (ІІ. 139)

Еге! отой крепак приніс на Україну таке, справді нове слово, що „люд окрадений спасе“. Тим то его слово

„. . . . огненно заговорило

І людям серце ростило“

І по Україні пронеслось“ (ІІ. 171.)

Ті два села, про які іде у нас річ, Моринці і Кирилівка. Моринці лежать трохи що не біля самої межі Каневського повіту по дорозі з Шандерівки, а Кирилівка трохи на південь, за вісім верств від Моринець. З початку XVIII. віку і Кирилівка і Моринці належали до Вільшанського „ключа“, величезних маєтностей хорунжини коронної княгині Яблонівської. Знати, що осажено ті села давнійше, певне ще в XVII. віку, бо відомо, що р. 1730 в Моринцях було 50 дворів посполітих, а в Кирилівці р. 1741 було 130 хат посполітих з 900 людности. Ще в першій половині XVIII віку в обох селах були церкви греко-католицької релігії во ім'я Св. Івана Богослова¹⁾. Перегородом вільшанські маєтності перейшли до рук Василя Енгельгарда, небіжа відомого ворога України Потемкина, а по смерті Василя їх одідичив нажирований син его²⁾ Павло Енгель-

*) А нині в обох селах дерев'яні церкви во ім'я того ж таки Святого. В Моринцях, замість старої церкви збудовано нову 1875; а в Кирилівці і доси стоїть церква збудована, замість старої, ще р. 1792. (Див Памяти. кн. Київской Епархії 1882. стор. 75 і 77).

**) Василь Енгельгард не брав шлюбу і вмер невінчаним у Вільшаній. Містечко Вільшана, чи Ольшана за 6 верств на схід від Кирилівки, біля річки Вільшанки, де вливаєть ся в неї р. Мизинка. Вільшана відома ще в XVII. в. Нині там самої православної людности 4000; дві церкви, одна з них збудована ще р. 1778. Жидів у Вільшаній трохи що не півтисяча чоловіка.

гарт, полковник імператорської гвардії; він передав свої добра Фльорковському. Вже по знесенню крпацтва Фльорковський збанкрутовав і добра его а між ними Моринці і Кирилівка за довги пішли на ліцитацію. Придбали їх якісь пани з обрусителів.¹⁾

II.

Між крпаками („посполітими“) Василя Енгельгарда була семя Григория Грушівського-Шевченка. Певна річ, що остання назва — чисто народна, або як кажуть на Україні „привище по вуличному“. Дід, а може прадід Григория, Іван, був шевцем, отож син его і став прозивати ся Шевченком. Так на Україні виникли назви: Кравченко, Столяренко, Коваленко, Ткаченко і інші. Григорій Шевченко, як і батько его, стельмаховав.²⁾ Не відомо доси з якої речі, а вже не інакше як за згодою, а може й по приказу папа, перебрав ся жити з Кирилівки в село Моринці і тут³⁾ 25. лютого р. 1814., жінка его Катерина повила сина, нареченого Тарасом. Дитину ввели в віру 28. лютого. Христив его священник Іван Базаринський, а хрещеним батьком був крестянин з Моринець Григорій Дяденко.

Небавом і не далі, як року 1816, семя Григория Грушівського Шевченка з Моринець знов перебираєть ся жити в село Кирилівку і тут вже Тарас Григорович перебув усі перші п'ятьнацять років свого віку.

¹⁾ Нині в Моринцях близько трох, а в Кирилівці 3½ тисяч людности. В обох селах є церковно-приходські школи. В Моринцях школа добре упорядкована; обидві звісно провадять ся мовою російською.

²⁾ Київск. Стар. 1889, сентбрь. 761.

³⁾ Сам Т. Г. Шевченко в автобіографичному листу, писаному 18 лютого р 1860 до редактора „Народного Чтенія“, до Олександра Оболенського, написав, що він родив ся в Кирилівці; але се була помилка і стала ся вона, певна річ через те, що Тараса Григоровича перевезено з Моринець в Кирилівку таким малим, що він не гавнав Моринець, і, почавши пам'ятати себе в Кирилівці, був певен, що тут він і народив ся. Помилку Тараса Григоровича, небавом по смерті его, вказав д. Лазаревський в „Основи“ (III. 1862) потім того дд. Маслов, Варфоломей Шевченко („Правда“ 1876) і Чалий вказували на теж саме; одначе інші люде, як от в „Русск. Старин.“ 1880 і в „Київск. Стар.“ д. Петро Лебедницьев р. 1882 і Танько Гриневич р. 1889 все таки писали, що Шевченко родив ся в Кирилівці. Мабудь така суперіч виходила з того, що ні Лазаревський ні інші не доводили, з якої речі вони беруть Моринці яко місце народження Шевченка. Тепер же, коли оголошено метрикову справу з церковної книги села Моринець, справку перевірену і в архіві Київської Консисторії, так не може бути жадного змагання про те, в якому селі родив ся Шевченко. Одначе „Київ. Стар.“ — на предиво і в сему році (кн. за лютий стор. 323.) каже, що Шевченко родив ся в Кирилівці!.

З усього життя Шевченка найменше відомий нам його дитинний вік, вік першого формування душі, серця, вдачі, хисту і світогляду поети. Певного, достеменного матеріялу життєписного за сей вік вельми мало. Матеріялом про сей вік треба брати перш завсе згаданий вгорі автобіографічний лист поети та споминки його, порозкладувані в його віршах, та в повістях, що писані мовою російського; парешті де-що з споминок родичів і знаємих нашого кобзаря. На превеликий жаль усі ті споминки короткі, часом невиразні, часом збивчиві, а інде і непевні. Скільки богатий матеріял про останні роки життя Тараса Григоровича, стільки, кажу я, він убогий про його дитинний і парубочий вік. Сам Шевченко не любив розповідати про своє життя, каже Костомаров,¹⁾ а коли що й говорив, так завжди не договорюючи до кінця. І. Чужбинський²⁾ додає, що Шевченко не любив висловлювати ся, і в загалі, каже, в йому знати було скритість.

Вистежимо-ж усе, що доси відомо нам про дитинний вік Шевченка. З того, що батьки Шевченка були крєпаками — легко вже тямити, яке вони провадили життя, які у їх були матеріяльні обставини і достатки. Коли майже усі крєпаки того часу (а то був, певна річ, чи не найгірший час крєпацтва!), найпаче по Україні правобережній, жили убого, злиденно, роблячи з ранку до вечера не на себе, а на панів, так з якої-ж причини Тарасові батьки жили-б не вбого, не злиденно! Дійсне жили вони тяжко; хата їх в Кирилівці була убога, стара з почорнілою солом'яною кришею.³⁾ В тій хаті, окріч батьків, жило шестеро дітей: три хлопці і три дівчині та все сама малеча; на цілу таку велику семью — один робітник — дбаха батько, та й той щодня на панщині. Старийшому з дітей (р. 1822) ішов 15 рік, а найменше було на першому році. Очевидно, що з дітей ще не могло бути ні праці, ні запомоги, а годувати їх треба було. Тож нема нічого незвичайного і зовсім певне, коли поета, згадуючи батьківську хату, каже:

. . . . „там неволя,
Робота тяжкая. Ніколи
І помолитись не дають.“⁴⁾

Нужда та праця були в хаті батьків Шевченка такі великі, що він рівняє хату до пекла. Панщина забиравала увесь час і через те, нату-ральна річ, — Тарас, як і інші малі його брати і сестри, зростав без догляду. Кому було доглядати його? Неня що дня на панщині, та окріч

¹⁾ Кобзарь 1876 р. VII.

²⁾ Русское Слово. СПб. 1861.

³⁾ Поэмы, повѣсти и разказы Т. Г. Шевченка, Кієвъ 1888 г. Княгиня 661.

⁴⁾ Правда 1870 стор. 126.

того у неї під Тарасом було ще трійко дітей і вони, очевидно, більш за єго вимагали догляду і пикловання. На щастє у Тараса була старийша за єго на вісім років сестра, Катерина, вона й стала єму „нянькою незабутною терпеливою ніжною“.¹⁾ Одначе невелими великого догляду можна було сподівати ся від дівчини-підлітка. За доброго ладу Катерина Григоровна й сама ще вимагала матчиного догляду, пикловання і научування. Вже-ж коли мати була на панщині, так ні в кого більш, як у неї на руках були і менші за Тараса сестри і брат і хатне і надвірне господарство жіноче: вона повинна була і корову в череду прогнати, а прийде з череди, нагодовавши і напоїти її, а може не без того, що й подоїти. Таким чином увесь її догляд за Тарасом, певна річ, не йшов далі того, що б в ранці дитину умити, росчесати, Богу помолити да нагодовати. І Тарас цілий день був під доглядом самого лишень Бога, на волі; ходив, бігав, вештав ся, де хотів; бавив ся, як умів з інчими чужими дітьми: чи то по улиці, чи на городі, або в саду, чи в лісі, чи на полі! Ніхто єго не спинав, ніхто й не научував. За теж і вертав ся він до господи часом з гулею на лобі, часом з підбитим оком; а часом з різачкою в животі, коли найєсть ся було землі; а він любив її їсти! Так росте й за нашого часу велика сила дітей по селах без доброго догляду.

Така повна воля дитині бігати і вештати ся, де-хоча і скільки хоче, маючи свої лихі сторони, має, одначе, й добрі: дитина сама мусить мірковати про свої забавки, привчаєть ся спостерегати і придивляти ся до всего, що дієть ся навкруги. Так було і з Тарасом і вже-ж не спинена воля мала добрий вплив на розвиток і склад єго хисту. Ходячи по горах та по долинах, по гаях, та по ярах, сидячи біля ставу, або біля ручая в саду, він придивляв ся до всего. Хлопець, з природи цікавий і перенятливий, він і придивляв ся і прислухав ся і переймав ся вражінем природи: гуляне по полю вітра, гомін дуброви, пісьня соловія глибоко западали до єго в душу; природна чарівна краса місцевости вабила єго до себе, не давала єму сидіти в тій хаті, де він бачив „пекло“. На волі на просторі в душу до єго западали перші зерна сеї фантазії, що потім розгорнула ся так широко, пишно, розкішно. В головці у дитини грала прирожденна єму цікавість, будила бажанне довідати ся, знати що, як і через що так стало ся і так дієть ся в природі. На шестім, чи на семім літі свого віку у Тараса займаєть ся бажанне подивити ся, де кінець сьвіту,⁴ „де ті залізні стовпи, що підпирають небо“? Про ті стовпи, певна річ, не раз трапляло ся єму чувати з уст людей старийших. І от раз, лежачи в саду під деревом, та дивлячись на супротивну

¹⁾ Княгиня 661.

за селом могилу, шестилітній Тарас цікавить ся подивити ся, що там далі за могилою? Там, гадає він, повинні бути ті залізні стовпи, що підпирають небо, там кінець світу. Що як би піти подивити ся на їх?! А чом же й ні! „Піду, воно-ж не далеко“. — „І я, каже сам Шевченко, пішов через долину та через леваду просто на гору. Вийшов за село; минув царину, перейшов з пів верстви полем. На полі стоїть висока, чорна могила. Я здрапав ся на неї, що б звідтіл подивити ся, чи далеко ще до тих залізних стовпів. Дивлю ся на всі боки: і по сей бік село і по той бік село, і там із за темних садів визирає церква з трома бачнями, з білим бляшаним дахом; і тут теж визирає з темно-зелених садів церква і— вона під білою бляхою. Ні, подумав я, сьогодні вже пізно; не дійду до тих стовпів, нехай завтра з Катрею. Вона пожене до череди корів; я ж піду до залізних стовпів; а сьогодні обдурю брата Микиту, скажу єму, що бачив ті залізні стовпи, що підпирають небо“. І він рушив назад до господи, та невгадав дороги і взяв на чуже село. Іде собі і певен, що йде в Кирилівку. На щастє єго зустріла валка чумаків: спинили; один питаєть ся у єго:

— „А куди ти мандруєш паробче?“

— „До дому“.

— „А де-ж твоя домівка, небораче?“

— „В Кирилівці“.

— „Так чого-ж ти йдеш на Моринці?“

— „Я не на Моринці, а на Кирилівку іду“.

— „А коли на Кирилівку так сідай на мою мажу, ми доведемо тебе до дому“.

Посадили малого Тараса на віз, дали єму батіг в руки і повезли. Під'їздячи до села Тарас пізнав свою хату і весело закричав: „Он-де, он-де наша хата!“

— „А коли ти бачиш свою хату, сказав господар воза, то і йди собі з Богом“. І з сим словом зсадив хлопця з воза.

„На дворі вже смеркало, розповідає далі Шевченко, коли я підійшов до нашого перелазу. Дивлю ся через перелаз на двір, а там під хатою на темно-зеленому оксамитовому спориші усі наші сидять собі кругом і вечеряють: тільки моя старийша сестра і нянька Катерина не вечереє і стоїть собі біля дверей, підперши голову рукою, і ніби позирає на перелаз. Ледві я висунув голову зза перелазу, як вона скрикнула: „прийшов, прийшов!“ та, підбігши до мене, вхопила мене на руки, помчала через двір і посадовила в круг вечеряти, мовивши: „сідай вечеряти прибуду“. Повечерявши, сестра повела мене спати і, поклавши в постіль, перехрестила, поцілювала і усміхаючись, знов назвала мене

приблудую. Я довго не засипав. Я довго думав про залізні стовпи, та про те: чи говорити мині про них Катерині і Микиті, чи ні? Микита, думаю, був вже раз з батьком в Одесі і певне бачив там ті стовпи, як же я говорити му про їх, коли я їх зовсім не бачив! Катерину можна б обдурити, та ні, і їй не скажу нічого¹⁾

Сей епізод з життя Шевченка треба вважати зовсім певним; бо про єго, oprіч самого поети, повідали і інші люде. Першим розповів про се д. Лазаревський в Основі,²⁾ коли повість Шевченкова „Княгиня“ ще не була надрукованою. Перегодом те-ж саме розказав Варфоломей Шевченко в своїх „Споминках“,³⁾ додавши і деякі подробиці. Правда, дещо в останніх показуєть ся непевним, хоча автор „Споминок“ і каже, що чув сей епізод з уст самого Тараса. Напр. Варфоломей каже, що коли ото Тарас вернув ся, так брат Микита хотів єго побити, але вступила ся сестра Ірина і не дала бити, за те б то Тарас і любив її більш за всіх своїх братів і сестер. Тут очевидна помилка. Микита був тільки на три роки старийший за Тараса і тямив, що Тарас не дав би ся єму побити. Сестра Ірина, трохи чи не на два роки була молодша за Тараса і не могла вона ні заступити ся за єго ні, тим паче, „взяти єго на руки і положити в постіль“. Тарас Григорович однаково любив своїх сестер і братів і до кінця свого віку, чим спроміг ся, помогав і їм і дітям їх. Так от єго коштом контентував ся у київській гімназії небіж єго, син Ірини Григоровни. А Микита Григорович на проводах у Київі Тарасового тіла розповів інчий факт, що свідчить про те, що Тарас і малим любив братів і з малку було у єго добре любляче серце.

Не можна знов признати певним і те, що розповів Варфоломей, говорячи, що коли ото Тарас пішов подивити ся на залізні стовпи, так „прийшовши до села Пединівки, верств чотири за Кирилівкою, здивовавсь, що oprіч Кирилівки є ще інші села“. Коли Тарас тоді знав вже, що є на світі Одеса, так чи могло таки справді бути, що б він не знав, що є і сусідне з Кирилівкою село Пединівка! Нарешті Варфоломей непевне повідав, що під час того епізоду Тарасової матері не було вже на світі. Сам він додає, що Тарасови тоді йшов шестий рік; виходить, що се було р. 1820. Але-ж запевне відомо, як і побачимо перегодом, що Тарасова неня померла геть пізнійше.

В усякому разі головні риси наведеного епізоду показують нам, що Тарас був дитина цікава, що єго вже на 6-ому році тягло знати, як

¹⁾ Княгиня 660—661.

²⁾ Основа 1862 кн. III.

³⁾ Правда 1876 стор. 68.

і що дієть ся, і на решті, що він був дитина правдива, розважна і що сестра Катерина любила его і як змогла пикловала ся про его. Є й другий ще привід гадати, що у Катерини Григоровни вдача була ніжна, гуманна, поетична. „На причилку нашої хати, розказує автор „Княгині“, стояла яблуня з краснобокими яблуками, а навкруги яблуні цьвітник, — ко х а н е ц ь моєї незабутної сестри, моєї ніжної няньки. Тут до речи буде згадати і про народню приказку: „хто квітки кохає, той добре серце має.“

Таким чином запевне можна сказати, що з усієї родини найбільше пикловала ся про Тараса і найбільше впливала на его — сестра Катерина і під її впливом зростала і розвивала ся прирощенна Тарасови любов до людей і до природи.

Патрет Тарасів на 6—7 році его віку здаєть ся нам більш межі таким: білявий, оклецьковатий, але проворний, меткий і непосидучий хлопчик; босоногий, часто замурзаний, обірваний; добрий, щирий, цікавий, перенятливий і пустотливий, але розважний і розумний.

Небавом в характері его пробиваєть ся упертість; помічаємо риси неслухняности, задириливости, хитрощів і замкненности в самому собі. Сприяло сему те безталаннє, ті нещасливі обставини життя родинного, що не тільки не вилазили з хати Григорія Шевченка, а що раз у більш розпложували ся і позбавили малого Тараса і того невеликого догляду, який зазнав він від неї; натомиць насовуєть ся хмара негоди сліз; недоля обгортає дитину і так чіпко пристає до неї, що вже й до віку не спекав ся її Тарас Григорович! Похмурий обрій життя его, коли трапляло ся, і прояснював ся, так не зовсім і не надовго: тай за ті ясні години, що інколи перепадали на віку Тараса Григоровича, починаючи восьми літ — доля вельми дорого брала з его! За них платив він довгими годами безталання, довгими тяжкими годами; темними, кєрвавини, годами сліз неволі і глибочезного болю своєї ніжної душі!

III.

Ледви минуло Тарасови девять літ, як матір „добрую его, ще молодую у могилу нужда та праця положила“. Нєня его померла 20. серпня р. 1823 в Кирилівці¹⁾ і померла дійсне ще молодую, на 32 році свого віку. „Помре батько, каже народня мудрость, дитина пів-сиро-

¹⁾ Смерть Катерини Грушівської записано в метриці Кирилівської церкви р. 1823 під Ч. 6 і сказано, що померла „з натуральної болізни“; се значить, що померла не наглою смертю, або з якої будь інчої не природної пригоди.

тини, а вмере мати, дитина кругом сиротина. А таких круглих сиріт лишило ся на руках Тарисового батька аж пять: Микита на 12, Тарас на 9-му, Ірина на 8-му, Марія на 4-му, Осип на другому році. Батько, єдиний дбаха коло такої дрібноти, обтяжений панщиною, лишив ся зо-всім безпомощен; ні за дітьми, ні за хатою, ні за жіночою господаркою нікому було глядіти: старийша доня єго Катерина ще за життя матері (29 січня р. 1823) вишла заміж в сусіднє село Зелену Дуброву за крестянина ¹⁸⁶⁶Антон¹а Красицького.¹⁾

Коли в Тараса не стало ні матері ні сестри-няньки; то вже дійсне лишив ся він без жадного догляду і мусів ще, як се звичайно водить ся, доглядати своїх менших брата і сестер. Очевидна річ, що така дрібна семя не могла і на далі зіставати ся без жіночого догляду: треба було Григорию Шевченкови якось погадати, чим запомогти біді і горопашному житю вдовця. Вдовіти хоч кому тяжко, а убогому крепакови та ще з такими дрібними дітьми! Усі умови життя і хатного і родинного, усі обставини вимагали у Григорія Шевченка, аби він побрав ся вдруге. На Україні, звичайна річ, удовець береть ся з удовою; з дівчат „хиба вже яка остання“ згодить ся стати у парі з удовцем, найпаче, коли у єго ціла низка дрібних дітей. Тим то Григорій Шевченко одружив ся вдруге з удовою Оксаною. В удови, сказано: два норови, а тут ще випало так, що у Тарасові мачухи було троє дітей від першого чоловіка. Оксана віком була ровесниця Григорию, на лихо і вдячі вона була суворої, сварливої. Не диво, що в хату свого другого мужа не принесла вона тихого кохання та спокійного життя; Шевченковим сиротам не заступила вона рідної неї. Навпаки: принесла вона таку колотнечу і ростиц, що рідна хата зробила ся Тарасови пеклом. „Хто хоч здалека, каже Тарас Григорович в „Княжні“²⁾, бачив мачуху і зведенят, той, значить, бачив пекло в найгидливішому єго торжестві.“ Не минали у зведенят-дітей Григорія і Оксани години без сліз, без бійки; не минало години, щоб між батьком Тараса та мачухою не було сварні і лайки. У мачухи був син Степан, трохи чи не на два роки молодший за Тараса; хлопець тендітний, легкосилий і, як зараз побачимо, доволі попсований морально. Задириливий Тарас часто єго духопелив, а за отсе мачуха і зненавиділа Тараса. Раз якось отой Степанко спричинив ся великій несправедливости над Тарасом; тяжкому мордованю єго. У хаті Григорія Шевченка ква-

¹⁾ Шлюб Катерини Григоровної Грушівської записаний в метриці Кирилівської церкви р. 1823 під Ч 4. Вінчав священник Григорій Кошица.

²⁾ Стор. 664.

теровав постоем якийсь салдат: у єго, як про се розповіла Тарасова сестра Ірина, украдено три злоти¹⁾ гроший. Салдат підняв страшенну колотнечу за свої гроші, трохи не повиганяв усіх з двору. Стали шукати злодія. Мачуха звела вину на ненависного їй Тараса і хоч як Тарас не кляв ся, що не брав і не бачив тих гроший, єму не няли віри, мачуха стояла на своєму, твердячи, що гроші украв Тарас. Тарас, спостерігши, що єго безвинно битимуть, злякав ся і втік з батьківського двору і сховав ся в запущеному саду. Тут у бурянї, між деревами, ховав ся він чотири дні. Опріч сестри Ірини ніхто не відав, де він; Ірина нікому не говорила і, провідуючи брата, приносила єму нишком пити і їсти, а часом і бавила ся з ним. Тарас в кущах калини змайстровав собі будку, поробив біля неї доріжки, посипав їх піском; зробив з бузини пукавку і не гадки собі! П'ятого дня про Тарасів захисток довідали ся мачушині діти і видали єго. Тараса взяли на опит: зв'язали єму руки й ноги і почали бити різґами, вимагаючи, аби признав ся, де подїв украдені у салдата гроші. Головним катом в сій огидливій справі був рідний Тарасів дядько (по батькові) Павло Грушівський, „великий катюга“, як говорила про єго Ірина Григоровна. Довго Тарас терпеливо переносив катованнє; але на третій день знеміг ся, більш не стало сили, і щоб спекати ся різок, він приняв на себе крадіжку і сказав, що гроші закопав в саду. Єму веліли вказати місце, де гроші закопані. Звістно сего вже не можна було єму вчинити. Знов почали єго бити, і скінчили на тому, що, не вибивши того, чого бажали, закинули ледві живого хлопця в комору; та продавши юнку Тарасові матері, убоготворили салдата. Перегодом показало ся, що гроші у салдата украв мачушин Степан.²⁾

Легко зрозуміти, як глибоко вразила б така несправедливість хоч би кого! Тим паче глибоко вразила вона таке перенятливе і ніжне серце, яке було у Тараса. Таких вчинків до віку не забуває той, над ким вони заподіяні. Уважаючи на норови того часу, не можна вельми строго судити слідчих, що різґами питали Тараса, але ще менш можна дивовати ся, що в єго душі на віки лишило ся не добре почутє до мачухи, до її Степана і до дядька Павла.

Не можна не гадати, що після отїєї пригоди, тим паче після того, як визначило ся, що гроші у салдата украв мачушин Степанко, між Тарасом з одного боку, а з другого між мачухою і її дітьми ще більше за-

¹⁾ Злотий — стара срібна польська монета, = 15 коп.

²⁾ Чалий 10.

кипіла ненависть, озвірення і щоденна колотнеча, котра не могла не чепляти і Григорія Шевченка; він не міг незапевнити ся в неминучій потребі розвести пасинка з мачухою і хоч трохи притушити хатне пекло. Він приміркував віддати Тараса до школи. Запевне не відомо, до кого він віддав его, як не відомо і те, у кого впервих почав Тарас учити ся. Тоді, як скоїла мачуха з Степаном оте описане в горі катування, Тарасови йшов не менш як 11 рік: се літа вже запізні на те, щоб дитину віддавати вперше до школи. Дітей у нас і тоді починали вчити не пізнійш девятого року — а більш того на восьмому. Певна річ, що й Тарас ще до отєї пригоди був вже в школі; певна річ, що его почали вчити ще за життя матері, тим паче, що батько его і сам був трохи письменний, любив читати книжки. Звістно — які тоді книжки були! самі церковно славянські. Він не міг не спостерегти, що у Тараса нема охоти до хліборобства, та і в загалі до хазяйства. Він не міг не помічати, що Тарас дитина не посидюща, любить вештати ся і думав, що школа не тільки навчить его грамоти, але й припинить хоч трохи его вдячу.

До кого ж вперше ходив в науку Шевченко? Д. Лазаревський¹⁾ каже, що Тараса батько віддав „на виучку“ (в науку б то) до міщанина Губського. Маслов²⁾ до науки у того ж Губського додає ще й „воспитаніє“ (вихованіє). Запевне не знати: хто був отсей міщанин Губський? Коли він не був яким ремесником, а про се ні з чого не можна гадати, так чи не помилка тут? чи не був сей Губський ніхто більш, як Кирилівський піп, Василь Губський? Правдоподібно, що так! Василь Губський, син Кирилівського попа Івана, родив ся і зріс у Кирилівці і був тут при батькові за дяка, доки р. 1795 его не висвячено на попа в Кирилівку, де і поповав він до 1819 року, коли в кінці грудня консистория одібрала у его парафію і „отрѣшила въ заштатъ“ (се б то лишила его попом без приходу). Певна річ, що Тарас тоді був таким ще малим, що не міг ходити до школи. Але здаєть ся не буде великої помилки гадати, що Василь Губський, лишившись в „заштаті“ не міг швидко здобути ся нового приходу і мусів собі заробляти на хліба. Цілком можлива річ, що він або пристає помагати кирилівським дякам учити дітей в церковній школі або просто і сам став дяком і вчителем в школі і до его то і віддали Тараса. До такої думки прихожу я ще й з іншого боку. На те, що б консистория скинула попа з приходу в „заштатъ“, треба було попови визначити ся якоюсь усім відомою неславою, або вчи-

¹⁾ Основа 1862. III. 6.

²⁾ Масловъ 10.

ипти що за надто не звичайне. Перш за все, що можна без помилки гадати, так те, що Губський любив здорово чарку. Мабудь отсей Губський і був той дяк, Тарасів перший учитель Совгир, про котрого він говорить в „Княгині“. В школі до Совгира, каже Шевченко, він був через 2—3 роки після того, як ото — ходив дивити ся „на залізні стовпи“; значить як раз на 8 чи 9 році, коли ще мати була жива. І вдача Совгира зовсім припадає до тієї, за яку попів скидають в „заштатъ“. Нарешті не можна гадати, що-б у такому невеличкому великому селі, як тоді була Кирилівка і в селі до того з самих лишень крепаків, могло бути дві школи: церковна і якогось міщанина! тай з якої б речи Тарасів батько — людина релігійна дав перевагу школі міщанина?

Але хто б не був той Губський, а він був першим учителем Тараса і коли то був Губський-Совгир, так про его науку і школу от що повідав Шевченко в „Княгині“. — „Як прийде було субота, учитель після вечерні і почне усіх нас (школярів) годувати березовою кашею. Їє було, та велить, що б сам лежав, не кричав і „не борзяся“ виразно читав четверту заповідь. Коли було дійде черга до мене, так я вже не прошу ся, що б не бив, а тільки прошу, що б змилосердив ся, та звелів хоч трохи мене придержати. Інколи було й змилосердити ся і звелити придержати мене, та вже так вибе, що ліпше б було й не прохати про милосердіє“.

До науки Тарас взяв ся добре і вивчив майже увесь псалтир; почав учити ся писати; але небавом покинув его школу. Біографи его кажуть, що учитель не міг собі дати з ним ради, бо він був вельми пустотливим, непосидючим, вдатним на вигадки і неслухняним; часто було нашкодити, тай утече з школи. Батько не спроможен був спинити его; через що він і мусів покинути школу. Мені здаєть ся певнішою друга причина, про яку повідав сам Шевченко в „Княгині“. — Доси скрізь по Україні дяків вибирала собі громада, дяків не вважали за людей духовного стану і залежали вони від громади. З початком ХІХ. віку по правобережній Україні почали касовати сей лад, заводити кастове духовенство, зачислюючи до его і дяків. Дяків почала присилати духовна власть. Так стало ся і в Кирилівці. Духовне начальство прислало туди р. 1824 дяком Петра Богорського.

Новий дяк не дав учителювати Совгирю. Совгир лишив школу, але й школярі розійшли ся „аки вівці від вовка“, бо новий дяк „паниця бі паче всіх паниць на сьвіті“ каже Шевченко: тоді й він покинув школу і з „того часу починаєть ся довгий ряд найсумнійших, безрадєсних споминок моїх. Небавом вмирає мати“.¹⁾ Знаючи вже, що Тарасова неня

¹⁾ Княгиня 664. Чалий стор. 43.

вмерла р. 1823, бачимо, що за життя її Богорський не дякував ще в Кирилівці.

Д. Чалий додає, що по смерті неї Тарас від Богорського перейшов до Нестеровського, у котрого навчився писати а потім знов пішов до Богорського.

Коли Тарас Григорович в „Княгині“ під стихарним дяком розумів Богорського, то справді виходить, що він двічі був у єго в школі — в перше ще за життя матері, вдруге — вже по смерті батька. Останнє зовсім певне, як побачимо, а перше ні; бо як я говорив вже, Богорський став дякувати в Кирилівці вже після смерті Тарасової матері. Що до Нестеровського, так дійсне він був у Кирилівці попом починаючи з 23. марта р. 1819. Одначе д. Петро Лебединцев ¹⁾ запевняє, що Шевченко у єго нічому не вчився і не міг учити ся, бо отець Іван Нестеровський був вже вельми старий на те, що б учити дітей. Мині запевне відомо, що Нестеровському тоді, як вмерла Тарасова неня, ішов 49 рік, а се ще не такий вік, що б старість не давала учити дітей; раз по раз бачимо учителів геть старийшого віку. В усякому разі доси нема певних фактів про те, чи вчився Тарас у Нестеровського, чи не вчивсь. Певне лишень те, що через півтора року по смерті матері на голову Тараса Григоровича упало нове тяжке лихо. Батько єго, поїхавши у Київ, занедужав в дорозі, та вернувшись до господи „не видержав лихої долі, умер на панщині!“ В метриці Кирилівської церкви смерть Григорія Грушівського на 35 році єго віку записано 21 березія р. 1825 під ч. 9 „з натуральної болізни“. Тепер бачимо очевидну помилку самого Тараса Григоровича, коли каже він в автобіографичному листі, що батьків лишився на восьмому році. Круглим сиротою зістався він на самому початку дванадцятого року. Батько єго, вмираючи, вимовив одно вельми цікаве віщування. На превеликий жаль ніхто з Тарасових родичів не міг розповісти, що привело Григорія до того віщування: які спостереження, чи які Тарасові вчинки. А певна річ не без причини зложилась у батька така думка, такий заповіть, що „синови моєму Тарасови (мовив Григорій перед смертю), з мого господарства нічого не треба. Він не буде людиною аби-якою; з єго вийде, або щось дуже добре, або велике ледащо; про єго моя спадщина або нічого не значитиме або нічого не допоможе.“ ²⁾

¹⁾ Київ. Стар. 1882. Сантибр. 563.

²⁾ Основа 1862 кн. 3, ст. 6.

IV.

Таким чином по смерті Григорія Шевченка лишило ся п'ятеро сиріт. Старійшому з них Микиті¹⁾ ішов тоді 14 рік. Вже-ж коли за життя батька Тарасови тяжко було жити з мачухою, так якого тепер ему було сподівати ся життя з мачухою, котра его ненавиділа, від котрої і его вернуло! Очевидно, що сукупне життя з мачухою і з її дітьми було не можливе: треба було молодого головою промишляти Тарасови про життя де інде.

Один з его дядьків, можна гадати, Павло Грушівський „що б вести сироту в люде“, хотів, що б Тарас за хліб пас у лїтку свиний, а зимою помагав его наймитови по хазяйству. Опріч усього інчого, досить було Тарасови згадати про гроші, украдені Степанком у салдата, що б подяковати дядькови за ласку.

Тарас тоді „знав на память трохи не увесь псалтир“; читав его виразно і голосно і тямив, що людам дуже подобаєть ся, коли наді покійником читають виразно. Відав він і те, що читання псалтира було, так мовити, привилеєм дяків; але дяк міг за себе посилати на читання школярів. Нарешті не міг Тарас не спостерегти й того, що дяк Богорський, людина п'яна, не завжди через чарку й спроможен читати над покійниками; значить — охоче згодить ся прийняти его до себе яко доброго читаку і посилати на читання. Згуртовавши отсе все Тарас Григорович і приміркував собі йти в школу до Богорського і з читання псалтира добувати собі хоч мізерний заробіток. І от він „взявши псалтир свій і каламар, пішов до п'яного дяка в школу і став у его яко школяр і робітник“.²⁾

¹⁾ Катерина Григоровна, як було вже говорено, вишла заміж за Красицького, між дітьми її визначив ся теж хист до малярства. Микита Григорович лишив синів Петра і Прокопа — обидва живуть в Кирилівці. Петро добре охазайнував ся. Прокопови перейшла батьківщина, де зростав Тарас; одначе в життю ему не поталанило. Ще гірш не поталанило сестрі его, Тарасовій небозі — Ірині Микитовній, що одружилася з Ковтуном: з десятих їх дітей семеро сліпих: усі вони родили ся зрячими, але на 7 році свого віку посліпли. Пиякованнем д. Кречмера — добрі люде, вболівуючи Ковтунишиному бідованню, убезпечили її материяльний побит. - М'єдший Тарасів брат Осип — теж уже небіжчик; лишив трох синів: Трохима, Іва і Андрія; останній переселив ся в Херсонщину, куди переселив ся і чоловік дружи Тарасової сестри Ірини — Бойко. Іринин син конштом дядька Тараса вчив ся в Київї в гімназії; був потім учителем в народній школі на Волині; а потім зазнав психично без надії на одужанє, і перебував у шпиталю в Яїтомирі. Нарешті остання Тарасова сестра Маруся померла на 20 році в дівках. Вона ще дитиною осліпла з віспн.

²⁾ Княгиня 664.

Кирилівська церковна школа — була звичайна хата біля церкви на майдані. Колись на Україні майже при кожній церкві була така школа. По тих школах учителювали звичайно дяки; школа була і житлом дяків. Кирилівська школа того часу, як правив нею Богорський, була обідрана, не обмазана; шпоби у вікнах повибивані. Від сусідних хат вона відрізнялася тільки тим, що була більша за їх, стояла на майдані, без двору, на одшибі. А на Кирилівський шинок не походила вона тому тільки, що була в більшій ніж він неохайности, більш нечепурна і більш за єго запущена. Учителювали кирилівські дяки Андрій Зневелич і Петро Богорський. У кожного з них були свої школярі. У Богорського їх було більше і учив він ліпше.¹⁾ Петро Богорський був поповичем з села Верещаків, звенигородського повіту; учився в Київській духовній семінарії, та її не скінчив; а дійшовши „до середнього класу риторики“, і навчившись в архієрейському хорі церковному уставу і співу, вийшов на 24 році свого віку на дяка в село Кирилівку.²⁾ Вже з сего самого знати, що Богорський не вельми був прихилен до науки і до власної освіти. Не могла семінарія виховати з єго людину тверезу, непьющу. Уживане семінаристами „Божої слези“ і за нашого навіть часу, — на превеликий жаль, трапляється часто густо; а за часу Богорського — горілка між семінаристами була річ звичайна; тим паче між хористами архієрейського хору. Тим то уживане Богорським горілки через край, і тоді як був він вже дяком, — річ хоч і не добра, але звичайна.

Богорський, — треба сказати, — охоче прийняв до себе Тараса. Отець Петро Лебединцев,³⁾ пилюючи показати Богорського ліпшим, ніж показується він в автобіографічному листі Тараса, між інчим додає, що коли б дяк не прийняв був до себе Тараса, так він запевне б зрівнявся б з останніми сільськими хлопцями і не вийшов би на світ в люде, і що Богорському за Тараса ніхто нічого не платив. Останнє — зовсім певно; бо й нікому було за сироту-зlidаря платити, але-ж і безкористного тут нічого не було, а була Богорському очевидна користь з Тараса і яко з робітника-хлопця і яко з доброго читача. Шевченко — єму служив, носив воду, рубав і носив дрова, може й піч топив і прибирав в школі. Тарас любив, що б було чисто і в хаті і біля хати. Головна ж річ: Тарас читав і псалтира заробляв на Богорського.

Тарас виразно читав, єго вважали в селі за ліпшого читача і охоче

¹⁾ Правда 1876. Споминок Варфоломея Шевченка.

²⁾ Киевская Стар. 1882, сентябрь.

³⁾ ibidem.

за всіх кликали читати псалтир¹⁾. Не було в селі поховано ні одного мреця, щоб над ним Шевченко не читав псалтиря. За читання єму давали книш і копу²⁾ грошій. Гроші ті забирав собі Богорський, а Тарасови давав з них десяту копійку.³⁾ Отсе і був увесь Тарасів мізерний заробіток, з якого треба було єму одягати ся і обувати ся. Тож і не диво, що ходив він звичайно в сірій дірвій свитці; завжди в брудній сорочці, бо нікому було випрати, а про шапку і чоботи і спомину не було ні в літку, ні зимою⁴⁾. Раз якось один селянин за читання псалтиря подаровав єму ременю на пришви, але дяк учитель одібрав, яко свою власність. „Я, каже Тарас в одних віршах, було трохи не голе, таке убоге“. Замість шапки він сам собі пошив щось таке, що походило ніби на польську конфедератку⁵⁾. Коли трапляло ся, що він приходив в Зелену до сестри Катерини, так завжди босий, трохи не голий і з усякою нечистю на голові.⁶⁾

Відував він не тільки на одержу, а перебуваючи у Богорського, трапляло ся по кільки день і голодувати. Аж сумно няти віри оповіданню Козачковського⁷⁾ а не няти не маємо жадного приводу, що голодування примушувало Тараса красти курий, гусий, поросят і з того варити собі вечеру нишком за селом у печері. Козачковський оповідає цікавий факт з того часу. Кирилівці, помітивши, що в печері іноді вночі горить огонь, почали гадати, що то поселила ся нечиста сила і прохали попа вигнати чортяку. Піп, зібравши громаду, пішов до печери, окропив вхід сьвяченою водою і радив, що б хто поліз в печеру, та подивив ся, що там є. Ніхто не відважував ся. Тоді люде скинули ся і зібрали скільки там грошій на платню тому, хто відважить ся полізти в печеру. Охочим перш за всіх виступив Тарас: спершу єго не хотіли пускати, а далі стало на тому: „нехай лізе! воно ще мале, до єго нечиста сила не пристане.“ Тарас і виду не подав, що він добре відає, що є в тій печері, навпаки казав, щоб б до єго привязали провськ случай веревку; коли, мовляв, скоїть нечиста сила що непевного над ним в печері, так буде хоч яким робом витягти єго. Люди послухали ся, вволили єго волю і він на привязі поліз в печеру; поприбирав там сліди свого кухарства і вилізши на-

¹⁾ Київ. Телеграф. 1875 Н. 25.

²⁾ Копя = 50 копійок.

³⁾ Кобзар 1876 XVI.

⁴⁾ Княгиня 665.

⁵⁾ Основа *ibid*.

⁶⁾ Київ. Стар. *ibid*.

⁷⁾ Київ. Телегр *ibid*.

зад в доброму гаразді, повідав, що жадної нечистої сили в печері нема і заробив собі зібрані гроші.

Коли наведений факт окроплення печери сьвяченою водою дійсне був, то треба думати, що той піп, що ходив виганяти нечисту силу, не був от. Григорій Кошиця; бо Кошиця був чоловік доволі осьвітений і не пішов би потуряти забобонам темного люду. Але був там другий піп, про котрого ми вже згадували, Іван Несторовський; сей міг послухати ся людей, бо і сам був майже зовсім без осьвіти: „изучась російскою грамотѣ и цифирному уставу при отцѣ“, що був попом в селі Копанчі, Черкаського повіту; він зробив ся попом р. 1798, а в Кирилівці з р. 1819.

До гурту Тарасових вигадок, Козачковський розповідає, що він, коли вже притомить ся було, читаючи над покійниками псалтир, так, що б швидче скінчити, візьме та з половини псалми і читає: „прийдіте поклоніи ся“; люде зараз ну христити ся, поклонити бити, а Тарас тим часом, одвернувши од себе увагу слухачів, і перегорне кілька аркушів не читаних ще.

Переогодом Богорський зробив Тараса „консулом“ своєї школи. Головний обовязок „консула“ був сікти школярів різґами: „консулство“ було не без користи про „консула“. Коли мене зробили консулом, розповідав Шевченко вже тоді, як був на заслання і попав в аральську експедицію, так жите моє геть поліпшало; школярі приносили мині гостинці, щоб не вельми боляче сік, і я зробив ся страшенним хабарником! Хто приносив мині досить, тому я давав одну-дві різґи з легенька і швидко посьпівав бючи перелити четверту заповідь, а хто приносив мало, або нічого не приносив, того сік читаючи повагом, зупиняючись: „помни... день... суб-б-отній“ і т. д.¹⁾

Одначе ні „консулство“, ні хабарі не спроможні були примирити ніжну і гуманну з природи Тарасову вдачу з практикою школи Богорського і з її жорсткими звичаями. Дяк, як ми вже казали, любив випити. Користуючись з того, що замість себе послав читати псалтир Тараса, з своїм приятелем Іоною Лимарем став ще більш запивати і жорстко поводив ся з своїми школярами. Певна річ, що „консулство“ не збавляло і Тараса від різок; можна думати, що єму, яко більш за всіх пустотливому, вигадливому і не слухняному, перепадало більш за других. Але усі школярі ненавиділи глибоко свого учителя. Безтолкова придирливість дякова робила нас, каже Шевченко, лукавими і мстивими. Ми за всякої

¹⁾ Чалий 13.

зручної нагоди обманювали его і чинили ему усякі капости. Отсей деспот посіяв в моєму серці на цілий вік мій глибоку огидливість до всякого надси́льства чоловіка над чоловіком. Моє дитяче серце мільони разів було ображене отим нащадком деспотичних семинарій¹⁾.

Може бути, що суд Шевченка над Богорським трохи непомірний. Не треба забувати, що Богорський сам зріс на „березовій каші“. За нами ще вельми не далеко той час, коли педагоги палі, різги, трійчатки і т. ін. вважали за елемент не відділимий від школи. Не на те, щоб виправдувати жорстокість Богорського з своїми школярами, а єдине на те, що б висловити суд безсторонний згадаймо, як не що давно панувала бійка дітей учителями навіть в середніх школах. У мене нема під рукою повних звісток про шкільні звичаї духовних шкіл за той час, як учився Богорський; але в „Церковно-Общественному Вѣстнику“, часописи півурядовий за рік 1879, в числі 73, ми знаходимо певні звістки за шкільну педагогію кінця 30 і початку 40-х років нашого століття, яка панувала по духовних училищах, сусідних з Київською семинарією, значить за час, що не більш як на 10—15 рр. одійшов від часу перебування в семинарії Богорського. Ось послухаймо як ректор Лубенського (а потім Полтавського) духовного училища готовив своїх вихованців, призначених іти на села гуманними і добрими пастирями! Ректором був еромонах Полікарп Волосевич. От один з его педагогічних заходів. Учень Дмитро Паславський не пішов раз до кляси, сказавши, що у его украв хтось один чобіт. Полікарп покликав до свого рундука в дворі училища усіх учеників, які жили в одній сьвітлиці з Паславським і велів усіх бити різгами. Коли ніхто не прийняв на себе крадіжки чобота, Полікарп покликав усіх бурсаків, що жили під одним дахом з Паславським. Усіх їх висікли, але ніхто не повинився. „Та вжеж гукнув тоді Волосевич? чобіт сам не втік, а хтось его взяв! Я сікти му вас хоч по десять разів, а таки знайду виноватого“. Почала ся сікуція вдруге, по черзі, висікли вдруге чоловіка десять, аж ось хтось знайшов той чобіт, схований самим же Паславським. Тоді по приказу Полікарпа поклали серед двору Паславського і почали бити его різгами усі ті, хто був висічений за его чобіт. Хто був висічений раз, той дав Паславському пять ударів, а хто двічі, той десять. Після сікуції Паславського, ледви живого, однесли на руках до хати. Ще гірш Волосевич катував школярів з власних рук трійчастою пугою з сиріці. Пуга та раз-у-раз мокла у его в горілці; виймав її отець ректор з горілки тільки тоді, коли

¹⁾ Автобіографія.

треба було „похристити“ єю школяра. „Христив“ же Полікарп тією тройчаткою вельми часто і менше 20 ударів єю не давав. Збере́ було школярів до свого покою на репетиції, сам сидить на канапі, біля єго тройчатка; аби хто не добре вивчив лекцію, зараз того тройчаткою. „Інчі школярі учили свої лекції лежачи на долівці перед Полікарпом і зазделегідь пристроївши свою одежу так, що б вона не шкодила тройчатці хазайнувати по тілу“. „Хоч би як школяр добре не вчив ся, хоч би як затвердив лекцію, він не був певен, що вернеть ся з класи з цілою шкурою“. Раз Полікарп, щоб було більш приводу мордувати школярів, вигадав таку чудасію. Звелів наловити мух стілько, скільки в гречеській мові літер, тоді подушивши мух, казав у першої одірвати одно крильце і називати її першою літерою, у другої двоє крилець, у третьої ніжку і т. далі до омеги. Перемішавши усіх мух в одну купу Волосевич кликав одного з школярів і загадував знайти ту, яка припадала під ту, чи інчу літеру. Хто не вгадував, помиляв ся, тому зараз по уху ляпаса.

От з яких шкіль виходили дяки, пони і навіть педагоги. Пізнійше знов, вже через 20 років, і по сьвітських гімназіях не згірше панувала різга. Так на пр. відаємо, що року 1858 в житомирській гімназії за рік з 600 гімназистів висічено різгами трохи що не цілу половину: — аж 290!¹⁾ А вже ж під той час по гімназіях вчили ся діти самих панів та урядників! Чого ж було й сподівати ся від сільської школи за пів віка назад, від школи, де вчили ся діти мужиків і де вчителювали дяки, а не педагоги з університетською освітою!

Одначе Шевченкова природа видавала²⁾ ся над масою; прирощення єму добрість серця і ніжнота душі не вдатні були довго переносити жорстокість Богорського і він „скінчив з дяком так, як взагалі кінчать люде беззахисні, стративши терпіння“. Раз заставши Богорського паним без пам'яті Тарас зв'язав єго і висік різгами, скільки стало у хлопця сили і таким чином поквитовав ся з ним за єго жорстокість єго ж таки зброєю.²⁾ Висікши свого учителя і забравши у єго якусь книжечку з гравированими малюнками, Тарас у ночі утік з школи. На сему скінчила ся уся єго шкільна освіта. В школі Богорського він перебув трохи чи не два роки.

¹⁾ Журналъ для воспитанія 1859 кн. XI.

²⁾ Кобзар 1876—XVII. Правда 1876. Споминки Варфоломея Шевченка.

V.

Ще змалку у Тараса Григоровича прокинула ся охота і показала ся кебета до малярства. Де і на чому було можна він виводив крейдою або вуглем свої „малюнки“. ¹⁾ Певна річ, що і в школі, найпаче у Богорського, учителі помітили за ним отсей хист, принаймні не можна було не помітити єго, бо, як каже Тарас:

... ще в школі
Таки в учителя дяка
Гарненько вкравду пятака,
(Бо я було трохи не голе,
Таке убоге) тай куплю
Паперу аркуш і зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І визерунками з квітками
Кругом листочка обведу
Тай списую „Сковороду“,
Або „Три царіє со дарі“.

Що, перебуваючи в школі у Богорського, Тарас робив собі малюнки, про те свідчить нам Варфоломей Шевченко. Він вчив ся в того ж самого дяка, пізнійше Тараса, і бачив у шкільного єго товариша, Тараса Гончаренка, малюнки роботи Тараса Григоровича „то були коні і москалі (салдати), мальовані на грубому сірому папері“. ²⁾ У Богорського Тарас Григорович спізнав ся з малярами з сусідних сіл: Хлиннівки, Лисянки і з Тарасівки. ³⁾ Охота до малярства була у єго не аби яка; єго тягло до малярства, ще й через те, що з заробітків малярських він гадав мати хліб. Тим то, утікши від Богорського, він подав ся в Лисянку до маляра-дякона, що б у єго навчити ся малярству. Дякон прийав єго, одначе Шевченко небавом запевнив ся, що дякон своїм поведженєм і звичаями мало чим відрізняєть ся від дяка Богорського. Три дні Тарас терпеливо носив воду відрами на гору з річки Тикача і ростирив на залізному листу краску — мідянку. „На четвертий день терпіннє моє, повідає він далі в автобіографії, минуло мині і я втік в село Тарасівку до дяка-маляра, що вславив ся на цілу околицю мальованєм великомученика Микити та Івана Воїна. До сего Апелеса вдав ся я, твердо ставши на тому, що б перетерпіти усі прикрости, які, здавало ся мині, неминуче злучені з наукою. Загарливо бажав я переняти у того дяка-маляра хоч

¹⁾ Основа *ibidem*.

²⁾ Правда 1876.

³⁾ Киевская Стар. 1882, сентябрь.

частину его малярської штуки. Але ж! Апелес уважно подивився на долоню моєї лівши і прикмака, відрізав, повідавши, що у мене нема ні до чого кебети, навіть ні до шевства, ні до бондарства“.

Защміло-заболіло на серці у Шевченка з такого присуду, та ще з присуду такого авторитетного маляра і пропала була у него надія зробити ся, хоч коли небудь, хоч аби-яким малярем! Зажурений і приголомшений невдачею, з розбитою надією вертався Тарас Григорович в Кирилівку до батьківської хати, де ждала его неминуха сварка з осоружною мачухою і її дітьми. Тяжко було ему вертати до того „пекла“; та більш нікуди було йти тай порадити ся ні з ким було: він прийшов до думки, зробити ся в Кирилівці пастухом, та ходячи за громадською чередою читати любу свою, украдену у Богорського, книжечку з кунштиками.

І дійсне він став за пастуха і про сей то час згадує він в одному з найліпших своїх віршів, написаному р. 1847.

„Мині тринадцятий минав,
Я пас ягнята за селом“.

Та не до пасіння ягнят було тому, кого природа так щедро наділила висшими дарами духовними!

Пастух Тарас, певна річ, вигнавши череду куди на взлісе, чи до ставка, сам зачитаєть ся було де під могилою або під розлогою вербою у холодку своєю краденою книжкою, задивить ся на кунштики її, або оглядуючи синє небо, зелену рівнину, ширає мріями геть понад землею і стане ему „так любо-любо неначе в Бога“, ¹⁾ а череда тим часом розійдеться на всі боки. Вігай тоді за нею, зганяй до гурту. Не без того було, що яке там з череди векочить в спаш, або інче заблудить ся, а хозіянам з того морока. Одно слово — геній українсько-руського слова показав ся недотепним пасти „стада непорочных“. Тоді брат его Микита, що був вже сущим парубком, взяв ся привчити его до хліборобства або до стельмаства. І з того нічого доброго не вишло. Непосидючий Тарас — покине було в полі волів без догляду, а сам піде блукати по ярах та по гаях. Ще труднійше було привчити ся ему до струга, та до сідні на стелюзі.

Показавши свою недотепність ні до пастуства, ні до хліборобства, ні до стельмаства, маючи духової спроможности жити вкупі з мачухою, Шевченко кидає батьківську хату і пристає до кирилівського попа Григорія Кошниці за погонича: що б доглядати товар, коний, та їздити за кучера. Отець Григорій і его жінка були людьми добрими, патриархальними і з достатками. У попа було добре господарство, два великих

¹⁾ Кобзар II. 110

сади Коли у єго не трапляло ся кого з гостей, він з попадею перебували і в день і в вечері у пекарні у гурті з своїми слугами, між котрими був і Шевченко. Пекарня була простора і чиста. Тут зимою по вечерах Тарас завжди що небудь читав, псалтир частійш за все; ніхто єго тут не кривдив. Одначе і тут, несвідомі може єму поривання кудись — де інде, до чого — іншого, не давали єму привичаїти ся, як треба, до господарства. Отець Кошиця і єго паніматка переняли ся думкою, що Тарас: „ледащо і до жадного господарського діла нема у єму хисту.¹⁾ Певна річ, що ні добрість попа і єго паніматки, ні господарство не спроможні були вволити духові змагання Тарасової природи. Єго тягло до світу, до науки, найпаче ж рвав ся він до малярської шитки, за котрою бачив він свій ідеал в постаті „хоч аби якого маляра“.

Подяковавши Кошицям за хліб — сіль подаєть ся Тарас в село Хлипнівку, що славила ся тоді своїми малярами і тут вдаєть ся до одного з них, просячи взяти єго в науку. Хлипнівський маляр не зразу дав відповідь; знати, що єму треба було не хиромантики, як Тарасівському Апелесу, а реального досвіду. Він продержав у себе Шевченка два тижні, доки запевнив ся, що у хлопця дійсне є велика охота і хист до малярства. Він згодив ся взяти Шевченка в науку, але ж і тут знов зустрічала ся така перешкода, що мала великий вплив на все останнє житє Тараса. Маляр відав, що Шевченко крепак; бачив що хлопець на такому вже зрості, що єго затого поженуть на панщину. Значить не минуче треба панського дозволу на перебування Шевченка в другому селі і на науку єго малярству. Без сего дозволу обережний маляр не відважив ся прийняти до себе Тараса; він жахав ся, певна річ, що б взявши в науку без дозволу пана панського крепака, не вскочити в „пристанодержательство“.²⁾ Сіпаки легко могли б се скоїти і потягти маляра до карного суду: а в законі за „пристанодержательство“ була тоді визначена тяжка кара. Маляр порадив Тарасови вдати ся спершу до свого пана, добути від єго дозвіл і тоді вже приходити до єго в науку.

Шевченків пан Василь Енгельгард був тоді вельми вже старим і доживав свого віку у Вільшаній. Добрами єго правив якийсь Дмитренко,³⁾

¹⁾ Київ. Стар. 1882. Сентябр. 563.

²⁾ Пристанодержательство — правничий термин, визначав передержування когось з панських крепаків утікачів, або без панського дозволу.

³⁾ Д. Талько-Гриневич (Київ. Стар. 1889, сентябрь) каже, що управителем в Енгельгарда був Іван Станиславович Димовський і до єго за слугу і взяли вперше Тараса і в д єго Тарас придбав собі перші елементарні знання. Не скажу, о скільки ся звістка певна і не тямлю, як її погодити з усіма інчими, з котрими вона стоїть очевидачки суперечно.

котрий, як і вся головна адміністрація маєтностей Енгельгарда перебували у Вільшаній. До Дмитренка і вдав ся Тарас Григорович за дозволом. Певна річ, що Дмитренко, побачивши такого обірванця, яким ходив Тарас, здивовав ся, що воно прийшло просити ся в науку до малярства.

Принаймні не міг він не зацікавити ся і не розпитати Шевченка, а в розмові не можна було єму не спостерегти, що перед ним хлопець гострий, меткий, похіпний і взагалі своїм розвитком видаєть ся над єго ровесниками-крепаками. Дмитренкові тоді саме треба було таких хлопців з крепаків. Для Енгельгардового сина Павла, що був тоді полковником імператорської гвардії, велено було набрати „гвардію“ з крепаків підлітків дотепних — хто до куховарства, хто до лакеювання і т. ін. Дмитренкові здавало ся, що Тарас Шевченко саме і єсть один з таких, що годить ся в новобранці панської гвардії, він, замість дозволу Тарасови йти в науку до маляра, звелів йти єму в слуги. Спершу на пробу та на виучку взяли Тараса на пекарню до Дмитренка і віддали єго куховарови привчати до куховарства.

І от Тарас Григорович зовсім несподівано з „пастиря стадъ непорочныхъ“ зробив ся кухарчам у панського управителя; скинув брудну сорочку, діряву свитку, шапку — ніби конфедератку і мусів одягти ся в куртку. Було се року 1829: значить Тарасови йшов шістьнадцятий рік!

Здаєть ся, не трудно вгадати, що діяло ся тоді на душі у Тараса Григоровича і яка хмара журби і суму обгорнула єго голову! Єму не могло не здавати ся, що тепер вже на віки пропала єто ясна надія, зробити ся коли небудь малярем! А вона ж була тоді саме так недалечко біля єго! Треба було тільки дозволу од Дмитренка! Овва! Нова куртка тепер, думав він, на віки загородила стежку до бажанного ідеалу!! І він, що доси звик жити і жив на волі, на просторі, по уподобі вештав ся з села до села, опинившись тепер у пекарні кухарчам, мусів почути те, що почувало б молоде орленя, приборкане і зачинене в клітку! Він не міг тепер не згадати і не жалковати за тим „раєм“, що ввижав ся єму, коли він пас ягнята за селом і єму

„так весело було:

Господне небо і село

Ягня, здаєть ся, веселилось

І сонце гріло не пекло“...

Для людей, наділених огнем вишого Божого дару, воля хоч би тільки й на полі, біля ягнят, покажеть ся рауванням, коли її прирівняти до сидіння в панській прихожій, або в пекарні над полосканєм панської посуду! В полі — воля духу, а в панських прихожих — слугі, та ще крепакови — раз-у-раз пильнування і чатування панського голосу! Такий

перехід не міг не оповити Тараса журбою і безнадійною скорботою! Але ж нічого проти панської волі він не спроможен був вчинити. Він був крепак; німий, безправний раб і повинен був корити ся панській волі, підлягати їй, хоч би не йшла вона на перекір его власній волі і бажанню! У рабів не повинно, бачте, не може бути власної волі; воля деспота — от їх воля.

VI.

З життя великих поетів, як от Дант, Байрон, Гюго і інч., відаємо, що кожен з них на своєму дитинному віку був закоханим вельми рано 9—13 літ. Не минули оті чари і нашого поети. Правда в оголошеному доси життєписному матеріалі — споминках прямої указки на се не знаходимо; але знайдемо її в тих віршах Шевченка, що більш чи менш можна брати яко автобіографічний матеріал. З них побачимо, що тоді ще, коли жива була Тарасова няня, серце его обізвало ся до серця якоїсь „кучерявої Оксани“. На превеликий жаль я не міг довідати ся, хто була ота Оксана? В свій час нікому не прийшла думка розпитати у родичів Шевченка, або у знаємих его, кирилівських его ровесників про Оксану; а тепер вже й слід пропав! Якось я спитав про се одного кирилівця і почув від его: „мало хіба у нашому селі Оксан було! Коли б знати її на призвище, то б може й пригадав собі“.

Тільки з Тарасових віршів знати, що Оксана „красна була і певбога“. З нею, каже поета:

„Ми в купочці колись росли,
Маленькими собі любились,
А матері на нас дивились
І говорили, що колись
Одружимо їх. Не вгадали!
Старі зарані повмірали
А ми малими розійшлись,
Та вже й не сходились ніколи.“¹⁾

Можна гадати, що ота Оксана була та сама дівчина, що раз бєручи плоскінь почула, що Тарас плаче, пасучи ягнята: вона

„Прийшла, привітала
Утирала мої слези
І поцілувала“.

З того поцілунку уся журба минула у Тараса і

¹⁾ Кобзар I. 235.

„Неначе сонце засіяло,
 Неначе все на світі стало
 Моє — лани, гаї, сади...
 І ми, жартуючи, погнали
 Чужі ягнята до води.“²⁾

Першого кохання, як і перших гірких сліз, видавлених першою кривдою, до віку людина не забуває. Не забував ніколи і Тарас своїй Оксани. Героїню ліпшої своїй поеми „Гайдамаки“, Шевченко назвав Оксаною.

Відома річ, що письменники, найпаче поети, ліпшим і більш їм симпатичним героям своїх творів дають наймення тих живих людей, які найбільш подобалися їм і які в серці письменника лишили більш за інших враження.

Минуло 25 літ, вже на заслання, в пустині біля Каспія Тарас Григорович знов згадує про Оксану кажучи:

„А я так мало, не багато
 Благав у Бога: --- тільки хату,
 Одну хатиночку в гаю,
 Да дві тополі коло неї
 Та безталанну мою,
 Мою Оксаночку, щоб з нею
 У двох дивити ся з гори
 На Дніпр широкий, на яри...
 А потім би з гори зійшли,
 Гуляли б, поки не смеркає...
 Ми б подивились, помолились
 І розмовляючи пішли б
 Вечеряти в свою хатину.“¹⁾

Минув знов довгий час; літ через десять після написання наведеного вірша Тарас Григорович, визволений з неволі, приїхав до рідного села і образ Оксани воскрес перед ним! — „Чи жива ота Оксаночка, ота маленька, кучерява, що з нами грала ся колись“, спитав він у брата.

„ Помандрувала
 Ота Оксаночка в поход
 За москалями, тай пропала.
 Вернулась правда, через год,

¹⁾ ibidem II. 110.

²⁾ ibidem II. 150.

Та що з того? з байстрам вернулась,
 Острижена....
 Занапастилась, одуріла...
 А що за дівчина була,
 Так-так, що краля“...

Отака була братова відповідь про Оксану...

Оглядаючи тепер взагалі цілий дитинний вік Тараса Григоровича Шевченка-Грушівського не можна не переняти ся сумною думкою та глибоко-тяжким вражінням! Ледві чи можна вказати на якого другого великого поету, що б у єго був такий сумний, тяжкий, темний і безрадісний вік дитинний — який був у нашого поети! Крепацька неволя та лихі злидні; сирітство, сварка, бійка, тяжке несправедливе катованє, пекло в семі і в хаті; брудна сорочка, дріва свитина, ноги босі; голова і в літку і зимою неприкрита і повна між волосєм всякої нечисті!... Голодованє у дяка, різги в школі; носіння відрами води на гору!.. Немов наумисне згуртовало ся і впало на молодесеньку голову Тараса Григоровича усе те, що приголомшує людей, винищує у їх людські поривання до сьвіту, до добра, до любови чоловіка — яко брата!.. Згуртовало ся коло Тараса в одну темну густу хмару усе те, що обурює чоловіка проти чоловіка, викоренєє прирожденне братолюбіє, озвільює серце і сплюже почутє мстивости і ненависти. Одначе Тарас не підлягає таким лиходійним умовам щоденного житя; він і сьвідомо, як уміє, як спроможно єму було, і несьвідомо бореть ся з ними! Він рветь ся з темного льоху, він шукає хоч маленьку щилинку просьвітку в соціяльно-моральній темряві! І ми, вбачаючи єго святі поривання, ще гірше боліємо і сумуємо через те, що не бачимо навкруги єго ніже єдиної поради, або підмоги і підпори! Хоч би тобі один ясний промінь того сонця-ласки, поради і запомоги людської, що гріє серце, бадьорить дух, надає енергії і віри в надію та веде до сьвіту! Нема того нічогісенько! Самі тільки темрява да неволя, неволя та темрява! Нехай би вже темна, зневолена і зрабована маса не спроможна була помітити іскри того „святого огня“, що тліючи дожидав „рук твердих та сьмілих“, так би й не диво було, а тож бачимо, що навіть така осьвічена і добра людина, як отець Кошниця, і той не постеріг, які божі дари носив в собі те „ледащо“, що служив у єго за погонича! Раз тільки, єдиний раз за увесь дитинний

вік блиснув був Тарасови промінь надії з хати Хлипнівського маляра, але крпацтво в особі Дмитренка поспішило швидче потушити і той промінь, закрити его курткою панського кухарчати!...

От же сказано „жива душа поети“. Усі оті лиходійні обставини і умови не знівечили, навіть не зламали Тарасової природи! Хто ж его сохранив та зберіг? З людей — єдина тільки сестра его Катерина, — его „нянька ніжна терпелива“ доглядала его, як спроможна була, доки не вийшла за між; а більш ніхто! Він ростучи „хилив ся ні до кого“. З людей, опріч Катерини Григоровни, ніхто нічогоєсьню не дав Шевченкови а люде не взяли з его підчас дитинного его віку тільки того, чого не спроможно вже було їм узяти. Оборонителем і хранителем і нянькою Тараса Григоровича стала сама его міцна натура та околишня природа. Остання гріла і пестила его добре серце, ніжну душу; вона будила і годувала его допитливий мозок, вона напувала его фантазію і виховувала увесь его духовий і моральний організм.

Вплив блакитного зорями мережаного неба та срібловидого місяця, чарівної краси поля, лугу, саду, байраків; голосна дівоча та парубоча пісня; щебетання соловія; ог ті елементи, що не давали в перелятливій душі Шевченка потухнути іскри божого дару, доки вона не спалахнула полум'ям „огненного слова“.

От чому хист і загарлива охота до малярства прокинули ся у Шевченка перше ніж хист поетичний. Опріч природи — він бачив навкруги себе і реальні приводи до малярства, бачив малярів, малюнки, тямив очевидячки, що з малярства можна заробляти хліб. А про поезію, про вірші він, певна річ, чи й чув що за увесь свій дитинний вік. Принаймні доси невідомо з его життя ні єдиного факта, що б свідчив, що Шевченко до виїзду з Кирилівки читав які-будь поетичні твори. Поетичний хист его тоді ще й не ввижав ся нікому. І самого его, певно, що тоді ще й думки не було писати вірші. Муза его обізвала ся геть пізнійше в іншому місті, збудили її інші обставини, інші люде; але ж перше зерно, що вигодовало его музу, що запало ще за дитинного віку его, був псалтир та народня пісня. Того зерна не спромогли ся знівечити усі оті лиходійні обставини, за якими минув Шевченків вік дитинний. Обставини не поборили того великого духу, що вложили в Тарасове тіло творча сила, національність а потім і народно-національна історія. Тепер, знаючи умови, за якими минуло перших 15 літ Шевченкового віку, не можна не дивовати ся не звичайно міцній его природі! Ніщо не виявило его серця, не виснажило его доброї душі, не заморозило їх кригою егоїзму! Не можна не з'уїти ся перед організмом, що, винісши на собі стілько

тяжкого лиха, зберіг в собі сьвіже почутє і до краси природи і до життя народного! О! яка ж то незвичайно міцна натура була! Яка в Тарасовому серці була незвичайно глибока керниця любови до свого народу і до людей взагалі! І що б міг такий потужний організм дати людям, коли б люде дали були єму інчий дитинний вік!.. Так ніж! Замість ясної годинної молодости, люде дали Шевченкови ту молодість, що як мовив він — пролізла — проминула в неволі, в злиднях, в темноті та в приниженню!...

У Києві, квітня 1892.

